

ІЗ НОТАТОК ПРО ЛІТЕРАТУРНУ СУЧАСНІСТЬ

Незадовго до своєї смерті великий французький романіст Андре Мальро сказав: світ став схожим на мої книги.

Десь від «Завойовників» (1928) і до «Альтенбурзьких горішників» (1943) Мальро створив дивовижної сили романний ландшафт сучасної йому історії — власне, її найбільш драматичних ділянок (китайська революція, громадянська війна в Іспанії і т. д.). А проте, споглядаючи ретроспективу тієї історії, мусимо ствердити, що історія нинішня, уже вся, «поспіль», від полюса до полюса, в останнє десятиріччя стала так само драматичною, як оті ділянки світу 1920—30-х, що їх виокремило геніальнє романне перо Мальро. Сьогодні вже весь світ справді схожий на його романи...

Світ сьогодні також схожий і на пророчий сон Родіона Раскольникова, сон, у якому всі воюють проти всіх. Не встигли держави-велети замиритися поміж собою після своєї Столітньої війни, яка забушувала після сараєвського пострілу — 1914 і сьогодні моторошно дотліває там, де вона почалася, як історія застугоніла і застогнала конфліктами хоча й «локальними», але настільки численними й болісними, що вони за свою загальною катастрофічною сумою не вельми поступаються катастрофічним же наслідкам тієї Столітньої війни.

Розповідають, що під час галльської війни Цезар зі своїм «штабом» проїздив уночі через якесь сільце, і хтось із офіцерів запитав: невже і тут палахкотять людські пристрасті, честолюбство і пиха? На це нібито Цезар відповів: краще бути тут першим, аніж другим у Римі.

Ми живемо в епоху, коли всі «Рими» світу — аж до «третього» включно — трохи поменшили свої амбіції (напевне, ненадовго), але зате все «світове село» (як покійний маршал Лінь Бяо у розпалі маоїстської легенди назвав периферії великих імперій) отримало легіони своїх цезарів. І речовина світової історії знову аж здригається — вже від їхніх «жестів», їхнього себелюбства. Світ став схожим уже на Рим доби громадянських війн.

Можливо, у сучасному всесвітньому сум'ятті є певний сенс, і геній історії, ба навіть, може, самої «ноосфери», із міріадів її колізій, драм і просто трагедій тут готове нові, цілісні і вочевидь позитивні форми майбутнього буття, більш придатні «умови людського існування», як колись Мальро,

слідом за Паскалем, назвав свій найкращий роман. Можливо. Але не випадково видатний російський історик літератури Михайло Гаспаров в одному своєму етюді про Горація Флакка так дефінував характер згаданих римських громадянських війн: у цих війнах римський поліс, місто Рим, перетворювалися на Римську імперію, на всесвітню державу. Тільки ж, меланхолійно додає М. Л. Гаспаров, про це ми сьогодні знаємо, а самі римляни про це — не знали...

Отож уявімо собі людину у вихорі історії, у її знавісніх лабіrintах — людину, яка не здогадується про якусь стратегічну мету цього сум'яття. А уявити собі таку людину легко — сьогодні ми всі, у повному демографічному складі сучасного людства, перебуваємо у її стані. Можливо, всі «рими» світу цього, всі його «села», «хутори» і «заволоччя» через тисячі страждань і усобиць прямують до якоїсь «вищої мети»: але про це знає лише майбутній коментатор цього процесу, а не ми з вами.

Хто ж упродовж тисячоліть асистував людині, підхопленій вітрами історії, людині, винесеній у відкрите море часу?

Красне письменство. У всіх його жанрах, поетиках, семантиках, всіх його естетичних і світоглядних вимірах.

Коли Рим із «міста» перетворився на «імперію», Публій Верглій Марон створив грандіозний епос цього перетворення — поему «Енеїду», яка віддає весь його неозорий географічний і політичний простір. «Енеїда» — то ніби абсолютний, навічний художній еталон «великодержавної» літератури, ангажованого «імперією» існування. І майже водночас Квінт Горацій Флакк створив ніби малий ліричний епос — існування приватного, принципово виокремленого із того надпростору.

Верглій і Горацій — майже ровесники і майже двійники на основі їхньої дзеркальної, отже, оберненої симетрії; чого в одного багато, того в другого мало. У цих постатях ніби уособлений розподіл естетичної праці у римській літературі «імператорського періоду»: Верглій взяв собі «Рим», тоді як Горацій — улюблене ним «село» («рус»), перший — усесвітнє громадянство, другий — особисте і просто приватне.

Не випадково новоукраїнська література почала свій шлях, з одного боку, з «Перелицьованої Енеїди», яка пародіювала всю

обрядовість петербурзької імперії,— що вже побувала в «першому Римі» і рвалася у «другий»,— а з іншого, з сили-силеної перекладів-переспівів Горація (Гулак-Артемовський та ін.).

Десь від французької революції до са-раєвського пострілу на Заході і в Серед-ній та Східній Європі виникає грандізна літературна система, яка нібито поєднує «приватний» пафос Горація і «усесвіт-ній» — Вергелія. «Війна і мир», — сказати б, естетичний рекорд у цій системі, незрівнянна панорама «революцій імпе-рій», як говорив великий французький історик Вольней, котрий, безумовно, вплинув на толстовську історіософію («Вій-на»), і не менш мальовнича картина маленьких, здебільшого сімейних людських спільнот («Мир»).

Словом, у минулому столітті постає велика література, яка однаково ретельно й глибоко роз'яснювала тогоденний світ.

У нашому ж віці його Столітній війні так само ефективно асистує література всіх класів, рангів і рівнів, яка прокоментувала ту епоху з енергією, що не поступається найавторитетнішим художнім зразкам минулого.

Приміром, 1928 року з'являються «Тихий Дон» і «На західному фронті без змін» (в одному фантастичному романі Владіміра Набокова герой не випадково читає корінець книги — «На Тихому Доні без перемін»), а вже наступного року — «Прощай, зброе».

Хронологія світового літературного розвитку — 1914—1984 так само щільна й напружена. Попри всі драми тієї історії, поряд з усіма її трагедіями — «ні дня без рядка», ні року без шедевра, у «магічному кристалі» якого відзеркалювався весь той світ і час! Ця література створювалася не лише у письменницьких студіях, а й в окопах, концтаборах, тюремних камерах, у політичному й естетичному підпіллі. І відповідно вона створювала систему орієнтирів тогоденній людині. Видатний поет Анрі Мішо розумів світ як трагічний лабіrint, але водночас він подав ніби ліричний путівник тими лабіrintами, їхню художню схему (див. його «Першу пісню в лабіrintі», «Другу пісню в лабіrintі» і т. д.). Молодого Неруду охоплює відчай, але він перетворює його в «пісню відчаю».

Література тієї доби — це взагалі «пісня відчаю», але разом з тим і естетичне принаймні подолання чорнотропів історії, її лабіrintів, вияснення їхньої надпара-докальної структури.

Що ж трапилося зі світом, коли він остаточно став схожим на книги Андре Мальро?

Характерно, що свій останній роман цей автор написав у розпалі другої світової, яку він назвав «поверненням Сатани» у світову ж історію (його останній роман має ще називати «Боротьба з янголом»).

Можливо, ця обставина — ніби перший літературний сигнал до тієї парадоксальної ситуації, що склалася у світі-двійникові колись славнозвісних романів.

Красне письменство у ньому сьогодні — рішуче на всіх географічних широтах і всіх естетичних рівнях — загадково мовчить. Тобто, на всіх цих широтах з'являються романи і поетичні збірки, але вони вочевидь не віддають бодай частки повсюдного сучасного напруження. Це — книги-фрагменти, які висвітлюють лише виокремлені завулки сучасного існування, залишаючи десь його загадкову цілісність. Кожна видатна книга — ХХ була ніби метонімією (частиною-замість-цілого) загальних «умов людського існування» тієї епохи.

Сьогодні таких книг нема, і інститут нобелівських премій за літературу можна або вже взагалі закривати, або остаточно об'єднати його з інститутами власне політичними, що за їхньою кон'юнктурою він так поспішав в останнє десятиріччя. Десятиріччя, позначене загадковим мовчанням світової літератури.

Вперше в історії людство опинилося без поводиря в її «лабіrintах», що ним завжди була світова література.

Що означає це мовчання? Відомий американський композитор Кейдж ще у 70-х роках продавав платівки — зі своїм мовчанням.

Сьогодні більшість письменників світу або дають інтерв'ю вечірнім газетам, або взагалі видають подібні «платівки». Можна вже створити немалу номенклатуру митців, які, слідом за Мальро, цілком виходять із літератури! У політику, ту чи ту громадянську обрядовість, а то й просто у мовчання.

Солженіцин, скажімо, зробив спеціальну заяву про те, що він не закінчуватиме свою епопею «Червоне колесо». Багато його сучасників зробили те ж саме «явочним порядком».

Людська культура у всіх її напрямах — це, серед іншого, невтомне розшифрування тих чи тих таємниць-кодів, що їх природа та історія пропонують людині. Красне письменство — лише один із випадків і способів цього декодування.

Сьогодні відповідні зусилля чи не у всіх літературних робітнях світу або загальмовані, або взагалі припинені. Сьогодні різного роду коментарів до літератури минулого з'являється більше, аніж власне літературних витворів...

Великий російський поет Олександр Введенський, очевидно, розстріляний у Харкові 1941-го разом з іншими — українськими — поетами, десь незадовго до загибелі написав:

— Искусство, что ты чувствуешь, находясь без нас?

А ти, літературо?